

nyelvű emlékiratírás egyik legkorábbi, és önmagában is értékes darabja lett.

¶ A Nyelvtudományi Társaság két új sorozatának a kiadók által is megfogalmazott célja az, hogy faksimile és a betűhű átirat egyidejű közlésével, a jegyzetekkel és az irodalomjegyzékkel kiadványaikat egyszerre több kutatási terület számára is megbízható és értékes forrássá tegyék. Talán az így megjelent művek elősegítik majd az érintett korszakok komplexebb, több szempontú tudományos vizsgálatát, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a néha talán túlzottan, indokolatlanul különvált testvértudományok, irodalom, nyelvészet, történelem bizonyos területeken ismét közeledhessenek egymáshoz.

SÁROSI ZSÓFIA

JANUS PANNONIUS ÖSSZES MUNKÁI

(KÖZREBOCSÁTJA: V. KOVÁCS SÁNDOR. AZ 1972. ÉVI VÁLOGATOTT KIADÁS ÁTDOLGOZOTT ÉS TELJESSÉ BŐVÍTETT VÁLTOZATA)

Az első olyan könyvet tartja kezében az olvasó, amely a „Janus Pannonius összes munkái” büszke címet mondhatja magáénak – joggal, hiszen valóban tartalmazza a humanista költő *valamennyi* általunk eddig ismert költői vagy prózai alkotását, beleértve az 1970-ben felfedezett Sevillai-kódex anyagát is. Örvendetes továbbá, hogy a kötet szerkesztője fölülbírálta az 1972-es válogatott kiadás kissé prűd szempontját, amely szerint „tartalmi okok miatt” kihagytak bizonyos verseket, „amelyek önmagukban nem változtatnak a költői életmű sajátosságain” (1972: 501). Mint tudjuk, a „pajzán epigrammák” azóta könyv alakban is megjelentek (Csorba Győző fordításában). Ellenben semmit sem olvashatunk arról a kötetben, hogy milyen szempontok szerint sorolták be ezeket a verseket a költői életmű egészébe, bár el kell hinnünk, hogy a kiadók „legjobb tudásuk szerint állították össze” az epigramma-kronológiát (1987: *A kiadó előszava*, 7.). Az sem világos, hogy az előző kiadásból – joggal – mellőzött, *görögből* fordított szövegeket miért kellett most *latinról magyarra* fordítani. Ha ugyanis a görög *eredetire* lennénk kíváncsiak, akkor az eredetiből kellett volna fordítani; ha pedig azt akarnánk eldönteni, hogy vajon jók-e Janus fordításai, akkor célszerűbb lett volna a *görög és latin* szöveget egymás mellett közölni. A szöveg fordításának minőségével különben is bajok vannak, erről azonban most nem akarok szólni.

A versek fordítói között is történt változás: Geréb László fordításait szisztematikusan kihagyták (368, 385, 414, 421, 450. sz.) és Csonka Ferenc kétségtelenül *jobb* fordításaival helyettesítették. Ugyanígy kimaradt Gerézdí Rabán egyetlen (213. sz.) és Hegedűs István három (445. sz., *Elégiák* 8, 19. sz.) fordítása. Ezeket Csonka Ferencé, illetve Palojtay Béláé váltotta fel. (Sajnálatos, hogy a kiváló tudós, Gerézdí Rabán fordításába egy értelemzavaró sajtóhiba került: „poros zsák” helyett ui. „piros zsák” szerepelt az 1972-es kiadásban, 135.) Ezekre a cserékre is csak egyetlen, kissé homályos utalást találhatunk a kötetben: „csak ott adunk új fordítást, ahol a körülmények ezt indokolják. . .” (1987: 648.) Szinte érthetetlen az is, hogy Janus egyik legismertebb versét, amelyben „Elmenőben búcsút mond a szent királyoknak, Váradon” (Búcsú Váradtól) miért kellett a rég elavult Berczeli A. Károly-féle tolmácsolásban közreadni, amikor már a Kortárs 1972. évi márciusi különszámában megjelent, nem kevesebb mint 17 különféle, jobbnál jobb fordítás közül lehetett volna választani.

A következőkben kizárólag a kötetben szereplő (nem görögből készült) *próza fordításokat* veszem szemügyre (*Beszédek* 1–3, 531–535., Nagy Tiborné; *Levelek* 1–24, 539–557., Vida Tivadar). Mint a jegyzetekhez írott bevezetés (1987: 648.) is felhívja rá a figyelmet: „a próza művek minden darabja új fordításban kerül e kötetünkben az olvasó elé”, vagyis Boronkai Iván filológiai megbízható, szép fordításait — amelyeknek azóta javított kiadása is megjelent — kihagyták az új kiadásból. Ennek okait nincsen jogunk firtatni, mindössze a „végeredményt” konstatálhatjuk. Ez pedig — enyhén szólva — elkésérítő.

Kezdjük talán azon, ami minden olvasó számára első pillantásra szembetűnik: a szöveg tele van magyartalanságokkal, durva stilisztikai hibákkal, mi több, teljesen érthetetlen mondatokkal. Mit szóljunk ahhoz, hogy egy *műfordításban* a fordító zárójelbe teszi az általa javasolt szinonimákat: válasszon belőlük az olvasó. (Erre példákat felesleges is hoznom, elég *akárhol* felütni a *Levelek* fordítását.) És hogyan értékeljük az ilyesfajta kifejezéseket: „az irántam való jóindulatod tömkelege” (*cumulus benevolentiae* 4, 541); „a tanuló számára gyümölcsösnek bizonyult” (7, 542); „vigye el Önnek Guarinónk . . . arcképét . . . hogy tudniillik Atyaságod most arcvonásait és fejalakját is megismerje” (1, 539); „Kérem Főtisztelendő Atyaságát, kezdje meg szerencsésen jóindulatát tanúsítani irántam” (12, 545); „városotok tekintélye által indítván” (20, 549); „én a magam részéről nyílt sisakkal válaszolom” (*recta fronte respondeo* — szó sincs valamiféle „lovagi küzdelemről!”, 16, 547); „a görög irodalmat . . . miután hosszú ideje kiküszöböltem” (21, 550); „közepesen örvendek annak” (22, 555); „a családi mezőgazdálkodásnak szentelem magam” (uo.,

vel rei familiari ET agriculturae operam dabo); „kiírhatnak minket számkivetésre” (*qui possunt proscribere* — az bizony nem „betegszabadság” volt, pedig „kiírni” csak arra szokás valakit, 22, 554); „ezzel egyfelől homályban hagyja az ellenséget katonailag...” (21, 550–551) stb. stb. A tengernyi hasonló hibából engedtessek meg, hogy még egyet kiemeljek az olvasó mulattatására. Ez így hangzik: „Mennyire rosszul tartottam attól, hogy a falra borsót hányaszak veled” (22, 554). Eredetije: *quam male metui, ne te ego ad litus arandum ducerem* — a „fölösleges munka” itt tehát a „tengerparton való szántás” képében jelenik meg. A „borsó” forrása nyilvánvalóan Boronkai Iván fordítása lehetett: „Pedig gonosz félelem gyötört, hogy falra borsót hányni hívtalak” — de mennyivel másabb *így!* (1972: 481.)

A példákat vég nélkül lehetne szaporítani, de a magyartalanságon kívül komolyabb problémák is adódnak a fordításokban.

Vegyük először a kisebb bajt: ez pedig a *nevek átírásának következetlensége*. Hogyan írhatunk például János Pannoniust (1, 539)? Akkor már Magyarországi Jánost, vagy Johannes Pannoniust kellett volna. Még rosszabb a helyzet a görög nevek terén. Ha már az akadémiai átírás mellett döntünk a latinos formákkal szemben, ne írjunk ilyeneket, mint: „Szatürok, Bellerofón, Diomedész, Glaukósz, Sziüfosz, Hektor” (helyesen: szatírok, Bellerophon, Diomedész, Glaukosz, Sziüphosz, Hektór, vö. 21, 550–551). A „Virgiliusnak” sem látom semmi értelmét (22, 555). Csakhogy a magyar nevekkal is problémák vannak. A *Trewtl* családnevet a fordító jól írja át *Treuthelnek*, de a *Zekchewi*-vel már nem tud mit kezdeni „(= Szekcsői?)” — kérdezi, de miért kérdezi, és ráadásul így, zárójelben? (19, 548–49 — a *Kaloit* is Kállóira kellett volna átírnia, s nem jött rá, hogy a „herczeg urak” mögött is a Herczeg család rejtőzik.)

Megmagyarázhatatlan, hogy miért maradtak le a *címzések* a levelek elejéről, mikor azokból esetleg az is megtudhatott volna valamit a címzetről, akinek egyébként fogalma sincs arról, ki az a *Cristoforo Moro*, vagy *Jacobus Ammanatus*. A Hunyadi Mátyáshoz írott levél (23, 556) elején persze ott szerepel: „Mátyásnak, Magyarország felesége királyának. . .” — hadd okuljon a tudatlan olvasó.

Baj van a titulátúra ismeretével is. A *dominus Waradiensist* állandóan „várad (püspök) úr”-ként látjuk viszont, mintha ez a megszólítás rajta kívül bárkit is megillettehetett volna Várad férfitüi közül. A „várad és kalocsai püspök”-ről nem is szólva (22, 554), ahol az utóbbinak bizony az „érsek” megszólítás járt volna ki. Azon gondolkodhatunk, hogy vajon jó-e a *Tua Felicitas*-ra alkalmazott „Boldogságod” vocativus (14, 546), de „Nagykegyelmes”-sel a *Felséges* helyett még nem találkoztam (17, 548). Cristoforo Moro sem örült volna ha „őkegyelmességének” (ez a *Dignitatio Sua* megfelelője!), nem pedig „felségnek” szólítják (*Vestra Serenitas*, 9, 543). Kisebb

hibának lehet tekinteni, hogy a *comest* „grófnak” és nem ispánnak fordítja (15, 546).

Nem tudom mire vélni azt sem, hogy az idézeteket nem találja meg a fordító a szövegben (holott azok a Teleki–Kovácsnay-féle kiadásban is *curzíválva* vannak) — vagy ha meg is találja, nem jelzi. Egyaránt van példa bibliai és klasszikus idézetekre is. Az előbbieket: „amiért meglátogatta és megváltotta az ő népét, és megfújta nekünk az üdvösség kürtjét”, vö. 1, 531 = Lk 1, 68; „mennyi gonoszt tett az ellenség a szent helyen”, vö. 22, 553 = Zsolt 74, 3. Egyetlenegy bibliai versre hivatkozik (22, 554) = Tit 1, 15b — minuciózus pontossággal megjelölve! — ahol persze már magából a szövegből is kiderül, hogy itt Pál szavait halljuk. A néhány sorral felette levő klasszikus versekről semmit sem mond (egyébként a jegyzet sem), s bár kiemelve közli őket, nem is versben fordítja! (Meg lehetett volna keresni az eredetiket: Verg. *Aen.* X, 875–76; Mart. VI, 64, 24–26 — mindkettőnek van tisztességes magyar fordítása.)

A dátumok átírása is pontatlan: VII. Kal. Apriles = március 26. és nem 25. (4, 541); V. Kal. Octobres = szeptember 27. és nem 26. (9, 543); XVI. Kal. Maias = április 16. és nem 15. (20, 549). A 18. sz. levél 1464-ben kelt a jelzett 1462 helyett — de ezt a tévedést talán a „sajtó ördögének” is felróhatjuk. Jól szórakoztunk a következő mondaton is: „. . . (Galeotto) elutasítja azt, hogy tovább időzzék nálam, mint legfeljebb húsvét (nyolcadának) köznapjai (vagy: a húsvéti szünidő végéig?) . . .” Ezen a fordításon még akkor is nevetnénk, ha nem tudnánk, hogy mögötte mindössze ez az egyszerű latin mondat áll: *recusat se apud ne diutius moraturum, quam Paschales ferie patientur.*

Ezek után rátérek azokra a „torzszüleményekre”, amelyek a latin szöveg egyértelmű félreértéséből adódtak. Így a *Beszédekben*: a *confines restaurare* kifejezés nem a „szövetség felújítását”, hanem a „határok helyreállítását” jelenti (1, 532). Félreérti a következő mondatot is: *gentili adhuc errore, Hunnorum natio tenebatur* — nála: „még a kalandozások béklyóban vergődött a hunok nemzete” (2, 533). Valójában itt a pogány (*gentilis*) tévelygésekről van szó, vallási értelemben, nem pedig a kalandozásokról (egyébként a pápát is a dolognak inkább ez a része izgatta . . .). A *praestes copiam* kifejezést nem tudom miért fordította „add elő bőven”-nek (15, 546), amikor az a szövegbe sem illik bele. Helyesen: „készíts róla kópiát, másolatot”. Ezek mellett szinte csak stílushibának számít, hogy bizonyos szavak kimaradnak a fordításokból, így pl. *quamvis ego non sim bonus Astrologus* — „bár nem vagyok asztrológus”, mondja a fordítás (15, 546), a *bonust* kifejejtve. Pedig így teljesen mást jelent a mondat: „bár nem vagyok jó asztrológus”, azaz igenis sokat foglalkozott Janus ezzel a tudománnyal is, csak a kötelező szerénység mondatja vele

ezeket a szavakat. Az ilyesfajta hibák sokasága miatt most csak szelektív felsorolásukra vállalkozhatom: a *thorax sericeus* nála „selymes mellvért” (15, 547 — hogy ez a „mellvért” milyen fegyvertől védett volna, elképzelni nem tudom), helyesen: „selyem s mellény”; a *Ioannes electus, confirmatus Quinque-ecclesiensis*: „János kinevezett (a Szentlélek által) megerősített pécsi püspök” (18, 548). Biztosan kellett hozzá a Szentlélek hozzájárulása is, de csak miután a *király* megerősítette tisztségében. A következő példák vicclapokba illőek. Az eredeti szövegben ez áll: *Si Dominus Vicoxime vel recessit iam, vel recessurus est . . .* — ebből lesz: „Ha Vicoximus urunk visszavonult már, vagy vissza szándékozik vonulni . . .” (18, 548). Hogy a *Vicoxime*-t a *Dominus* mellett miért gondolta *vocativus*nak, fel nem foghatom. A mondat helyesen: „Akár eltávozott már az urad (ti. Galeottóé) *Vicorinéből*, akár csak elmenőben van . . .” (B. I. 1972: 477.) Ha lehet, még mulatságosabb a következő: *mittite nummos Florentiam, unus vobis Vespasianus sufficiet* — biztatja Janus tréfásan Galeottót, hogy Itáliában vegyenek könyveket (az úgyis tele van ilyesféle „holmikkal” — a *supellectilia* nem „készlet”!), ne pedig tőle kunyerálják el azt, amiben ő is szükségét szenved. Fordítónk ezt így tolmácsolja: „küldjetek pénzt Firenzébe, elegendő lesz nektek egy Vespasianus (császár képét viselő aranypént)” (22, 555). Sem arról nem tudunk, hogy Galeotto és barátai, vagy hogy *Vespasiano da Bisticci* könyvszállító numizmatikai különlegességeket gyűjtöttek volna, mindenesetre e fordítás jóvoltából egy figyelemre méltó művelődéstörténeti kuriózumra bukkantunk. . . A pálmát én mégis a következő mondatnak nyújtanám át: „Csak kövesd már nyomon a jó szerencsét és tökök nélküli szüleményeidet.” Akár a recenzió mottója is lehetett volna e mondat, a *sed iam sequere fortunam tuam et nata sine cucurbitis* „ferdítése”. A *nata* itt ugyanis nem a *natus*³ participium semleges többes számú accusativusa (tehát nem *natā*), hanem a *natare* ige imperativusa (vagyis *natā*). A „tököket” pedig nyilvánvalóan a „mentőöv”, vagy „úszógumi” (ha akkor létezett volna ilyen) értelmében használja Janus, talán Horatiusra utalva vele: *sine cortice nabis . . .* (*Sat.* I 4, 120). A mondat így szólna tehát: „de már kövesd a szerencsédet, és ússzál ’tökök’ nélkül”. Ezekhez képest valóban jelentéktelen hibáknak tűnnek az olyan „elírások”, hogy a bolognai *16-ok Tanácsát* „országgyűlésnek” nevezi a fordító (20, 549); hogy nem jön rá: az *in hac nostra barbaria* kifejezés az *országgra* utal („ebben a mi barbár életünkben” 20, 550); hogy a *Latini* kifejezést következetesen „latin”-nak, és nem olasznak fordítja (pl. 21, 550); hogy nem veszi észre: Diomédész „az aitol”, s ráadásul „Étolosznak” írja, mintha az egy külön személynév volna (vö. *Diomedes, inde Lyciorum dux Glaucus, quem Aetolus tanquam sibi antea incognitam . . .* 21, 550). A *peritura terreni stemmatis viriditas*-ból így lesz a „földi koszorú

fonnyadó zöldje”, amit aztán Janus „nagyon alkalmasan” hasonlít „az erdők hulló lombjához” (uo.)—holott a *stemma* valójában „nem-zetségfa” (B. I. 1972: 479.), vagy „ősfa” (Ritoók Zs. JPT: 428.), amely „hanyatlásnak indult”.

Azon is csak nevetni lehet, hogy Lükurgosz Bakhosz (*sic*) dühétől ösztökélve „levágja saját lábát térden alul” (*Baccheo furore instinctum genua sibi succidisse . . .*, uo.). Természetesen a mítoszban nem öncsonkításról (amit fizikailag is képtelenség véghezvinni), hanem csak a térd inainak átvágásáról van szó. Az már viszont egyenesen felháborító, ahogyan Devecseri Gábor Homérosz-fordítását „közli” a fordító (Devecserire egyébként csak a tartalomjegyzék utal, neve a főszövegben nincsen feltüntetve!). Kezdve azon, hogy minden sor elejét nagybetűvel kezdi, aminek semmi értelme sincsen — és folytatva az értelemzavaró elírásokig. Ezeket érdemesnek tartom felsorolni: (a bal oldalon levő számok a *Bibliotheca classica* kiadás sorszámaait jelzik; jobb oldalon van feltüntetve a helyes változat)

(118)	Tüdeusz fia	—	Tüdeusz fia
(129)	szembe' nem is	—	szemben nem
(132)	Dionüszosz	—	Dionüszosz
(133)	Nüszéion	—	Nüszéion
(135)	földre vetette	—	földrevetette
(135)	sújtott	—	sújtott
(139)	utána nem élt már	—	azután nem is élt már
(152)	Sziszüphosz	—	Sziszüphosz
(182)	fújta	—	fújta
(197)	Izandrosz	—	Ízandrosz
(214)	eképp	—	ekép
(218)	vendégi ajándokot adtak	—	vendég-adománnyal
(222)	Tüdeuszra	—	Tüdeuszra

Nemcsak a görög nevek helyes átírásáról, de a műfordítás adta *poetica licentiákról*, sőt magáról a hexameterről és az idézés szabályairól sincsen alapvető fogalma a fordítónak. Egy jó kiadásnak persze fel kellene tüntetnie azt is, hogy itt az Iliász VI. énekének 118–136. sorairól van szó. (Elég lett volna csak utalni rá, és az egész szöveget kihagyni, ahogy azt az 1972-es kiadásban tették.)

Még egy utolsó megjegyzés a prózai művek fordításáról: az, hogy elkapkodott, silány munkáról van szó, gondolom az eddigiekből is kiderült. Ehhez járul azonban még az is, hogy *egyetlen jegyzet sincs jelölve a szövegben*, jóllehet a kötetben hátul szerepel az 1972. évi kiadás változatlan jegyzetanyaga (724–728.). Gyanítom, hogy a fordító bele sem nézett ebbe, hiszen akkor jó néhány hibát kiküszöbölhetett volna.

Az *Utószóban* (633. skk.) is találunk következetlenségeket. A Janus-életrajzot például szó szerint emelték át az előző kiadásból, mindössze az első bekezdésben változtattak rajta egy mondatot („... műveinek összkiadásával . . .”, 633. o.), pedig az azóta született tudományos szakirodalom (amit a *Bibliográfia* is részletesen felsorol, 643–646.) nem egy ponton árnyaltabbá tette eddigi Janus-képünket. Otromba hiba az is, hogy – az egyébként is felesleges hivalkodásnak tetsző – négy nyelvű összefoglalásokban még ezt az egy mondatot sem javították ki (734–741, pl. „A great part of Janus’ works appearing in this volume is published for the first time in Hungary”, 741.). Ugyancsak bennmaradt az „árulkodó nyom” a szöveg hagyományról szóló ismertetőben („Meglépő, hogy magyarul tolmácsolt teljes kiadásra eddig még nem akadt vállalkozó”, 648.).

Míndezen után feltehetjük a kérdést, vajon jogosult-e az olyan kijelentés a kiadók részéről, mint: „A költő félezer évét meghaladó utóéletében ez az első olyan kiadvány, amely minden eddigihez képest a lehetséges maximumot nyújtja . . .” (647.) A kérdés csak az: *miben?* Valóban túllép-e ez a kiadás „a válogatások népszerűsítő igényein”? Valóban „egyenetlen-e egy későbbi latin kritikai kiadás útját”? A válasz: aligha. A Tankönyvkiadó által megjelentetett, reprezentatív összkiadásnak szánt Janus Pannonius kötet sajnos még a „válogatások népszerűsítő igényeit” sem éri el sok tekintetben, sem a (prózai) fordítások minőségét, sem pedig az egész kötet tudományos megalapozottságát tekintve. Ha legalább lektorálták volna a kötetet (mint ezt az 1972-es kiadás esetében Kardos Tibor és Klaniczay Tibor tették), sok hibát elkerülhetek volna, vagy legalább nem hamarkodták volna el a könyv megjelentetését. Ilyen formában ugyanis első, valóban európai színvonalú költőnkhez méltatlan kötet került napvilágra. (Tankönyvkiadó, 1987.)

A prózai szövegekre történő hivatkozásnál elől áll a szöveg *sorszáma*, utána pedig az *oldalszám*. A *latin* szövegek idézésekor terjedelmi okokból feleslegesnek tartottam a kiadás pontos helyét idézni, azt bárki megnézheti, ha fellapozza és „kibogarássza” a jegyzetekben szereplő számokat. Egyszerűbb azonban az 1972-es kiadást használni ehhez.

JPT = Janus Pannonius tanulmányok. Memoria saeculorum Hungariae 2. Budapest 1975.

GRÜLL TIBOR